

УДК 821.112 – 343:7.041

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ Й ТРАНСФОРМАЦІЯ МІФУ: МІФОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Гура Н.П. ст. викладач

Запорізький національний технічний університет

В статті розглядається проблема вивчення впливу міфу на літературу. Значну увагу приділено особливостям функціонування міфологічного сюжетно-образного матеріалу в літературі, а також адаптивним та трансформаційним процесам, яких зазнають міфологічні сюжети та образи, вступаючи у взаємодію з новою культурою та відображаючи її ідейно-естетичні запити.

Ключові слова: міф, міфологічний сюжет, міфологічний образ, інтерпретація, трансформація, домінантні характеристики.

Гура Н.П. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ МИФА: МИФОПОЭТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ / Запорожский национальный технический университет, Украина

В статье рассматривается проблема изучения влияния мифа на литературу. Большое внимание уделено особенностям функционирования мифологического сюжетно-образного материала в литературе, а также адаптивным и трансформационным процессам, которым подвергаются мифологические сюжеты и образы, вступая во взаимодействие с новой культурой и отражая ее идейно-эстетические запросы.

Ключевые слова: миф, мифологический сюжет, мифологический образ, интерпретация, трансформация, доминантные характеристики.

Gura N.P. MYTH INTERPRETATION AND TRANSFORMATION: MYTHOPOETICAL ASPECT/ Zaporizhzhya national technical university, Ukraine.

The article deals with the problem of studying of myth influence on the literature. The considerable attention is given to features of functioning of mythological material in the literature as well as adaptive and transformational processes which mythological plots and images are subjected to by interacting with a new culture and reflecting its aesthetic and spiritual needs.

Key words: myth, mythological plot, mythological image, interpretation, transformation, dominant characteristics.

Проблема вивчення функціонування відомих сюжетів і образів античної міфології в різні епохи має багатовікову історію, але не втратила актуального звучання й на сучасному етапі розвитку науки про літературу. Адже людське суспільство перебуває в постійному русі: воно розвивається й удосконалюється, що неможливо без знань і досвіду попередніх поколінь. Частина культурної традиції відійшла в минуле, але не зникла назавжди, а найважливіше запозичилося наступними епохами й пережило своє нове народження вже на іншому рівні. Подібна циклічність характерна не тільки для функціонування міфологічних структур, але й для розвитку культури в цілому й літератури зокрема, оскільки на рівні форми «незмінні елементи живуть вічно, переходять у спадщину від покоління до покоління, мандрують по народах і являють собою, зрештою, загальноживану мову» [1, с. 16]. Тому важливо дослідити феномен побутування міфологічного сюжетно-образного матеріалу в літературознавчому дискурсі та окреслити його окремі теоретичні аспекти інтерпретації та трансформації з урахуванням новітніх методик, що стало метою запропонованої студії.

Немає культур, яким притаманне тільки "своє". Багато з того, що стало "своїм", колись було "чужим". "Своє" – основа національної культури, але все ґрунтовне тяжіє до уповільнення, до втрати динаміки, а "чуже" здатне ініціювати рух, збудити уяву культури. Воно не випадково вибирається для сприймання, оскільки, на думку О. Веселовського, «вплив чужого елемента завжди обумовлюється його внутрішнім погодженням з рівнем того середовища, на яке йому доводиться впливати» [цит. за 2, с. 80]. Запозичення завжди ускладнене трансформацією, адже воно потрапляє в сферу впливу, викликану сприйняттям іншого культурного середовища. За О. Веселовським, при запозиченні чужого сюжету відбувається «зустріч різних культур» [цит. за 2, с. 82].

Пізніше, на початку ХХ ст., концепція "діалогу культур" була сформульована М. Бахтіним: «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше й глибше (але не у всій повноті, тому що прийдуть і інші культури, які побачать і зрозуміють ще більше). Один зміст розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись із іншим, чужим змістом: між ними починається ніби діалог, який долає замкнутість і односторонність цих змістів, цих культур. Ми ставимо чужій культурі нові питання, яких вона сама собі не ставила, ми шукаємо в ній відповіді на наші питання, і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої сторони, нові значеннєві глибини. Без своїх питань не можна творчо зрозуміти нічого іншого й чужого (але, звичайно, питань серйозних, справжніх). При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються й не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються» [3, с. 334-335]. Отже, діалог культур – це самопізнання культури, яка лише при наявності іншої виявляє свою індивідуальність та самобутність, а основним способом збереження культурного різноманіття залишається їх постійна взаємодія, що знайшла відображення в освячених традицією сюжетах і образах.

Уже Аристотель відзначив, що «найкращі трагедії зображують долю деяких родів, наприклад, Алкмеона, Едіпа, Ореста, Мелеагра, Фіеста, Телефа й інших, кому довелося або потерпати, або скоїти страшні злочини» [4, с. 1082]. Не заперечуючи право художника на вимисел і творче відображення античних сюжетів, він підкреслював необхідність традиційних фабул: «... але збережених переказом міфів не можна змінювати. Я маю на увазі, наприклад, смерть Клітемнестри від руки Ореста й смерть Еріфіли від руки Алкмеона. Поет повинен знаходити відповідності й майстерно користуватися переказом» [4, с. 1084].

Проблема, яка була окреслена Аристотелем у його «Поетиці», розроблялася в подальших теоретичних роботах Горація, Н. Буало, Лессінга, основна увага яких була зосереджена на специфіці й значимості літературної експлуатації відомих сюжетів і образів античної міфології.

Величезний внесок у виявлення фонду міфологічних сюжетів та образів і вивчення їхнього формування й функціонування в літературі різних народів й епох, безумовно, зробили вчені кінця ХVІІІ ст. – початку ХІХ ст.: Я. і В. Грімми, М. Мюллер, Ф. Кун, у Росії – О. Афанасьєв, Ф. Буслаєв, О. Міллер та інші, філософською базою яких стали ідеї німецьких романтиків Ф. Шеллінга, А. і Ф. Шлегелів про універсальні культурні константи, «вічні міфи».

Наступний крок у дослідженні цієї проблеми був зроблений Т. Бенфеєм, який у своїй передмові до збірника індійських казок і притч «Панчатантра» (1859) висунув теорію «бродячих сюжетів», яка пояснює існування паралельних сюжетів, мотивів і образів у фольклорі й літературі взаємодією і взаємовпливом представників різних культур у ході історичного розвитку.

Теорія Бенфея стимулювала подальше розроблення проблеми й паралельне виникнення теорій, які намагалися пояснити подібність поетичних форм людською психікою (народно-психологічна школа Х. Штейнталя й М. Лацаруса) і загальним для первісних народів анімізмом (Е. Тейлор), що послужило основою антропологічної теорії А. Ленга.

У Росії із поширенням у літературознавстві порівняльно-історичного методу (школи), пов'язана величезна кількість досліджень із історії і теорії міфологічних сюжетів і образів у фольклорі й літературі. Засновник школи О. Веселовський у своїй концепції синтезував ідеї міграційної й антропологічної шкіл, зблизивши їх з „теорією самозародження сюжетів”, і висунув гіпотезу „зустрічних течій”, що спричинило зміну акцентів: з пошуку джерела сюжету на вивчення його історії. Вчений зробив неоціненний внесок у розвиток питання про традиційні культурні зразки, визначивши їх як «типові схеми», «готові формули, здатні поживлятися новим настроєм, стати

символом» [5, с. 301]. За О. Веселовським, «традиційні типові сюжети» [5, с. 305] – похідне давньої колективної свідомості. Вони активно функціонують протягом всієї історії людства, переходячи від народу до народу й зберігаючи при цьому ознаки, що забезпечують їм впізнавання. Ідеї, які були висловлені видатним науковцем у праці «Поетика сюжетів» (1897-1906), стали основою для подальшого пошуку в цьому напрямку, а також не втратили свою актуальність через сторіччя.

Популярність компаративістики в ХХ столітті зумовила зростання інтересу до типологічних, схожих сюжетно-образних структур у царині світової літератури. Величезний внесок у розвиток порівняльно-історичного літературознавства зробили П. Берков, О. Бушмін, А. Діма, Д. Дюрішин, В. Жирмунський, І. Журавська, І. Неупокоева та інші.

У сучасному вітчизняному літературознавстві проблемою міфологічного сюжетно-образного матеріалу успішно займається «чернівецька школа» (О. Волков, А. Нямцу, В. Антофійчук та інші), заслугою якої є створення системи знань про традиційні сюжети й образи, закономірності і специфіку їхньої трансформації. Вітчизняними вченими був зібраний і систематизований величезний за обсягом фактичний матеріал, а за допомогою синтезу, критичного переосмислення й доробки існуючих фактичних і теоретичних відомостей компаративістики й міфопоетики була створена теорія традиційних сюжетів і образів, яка має величезний резонанс у вітчизняному літературознавстві. Результатом цього процесу стала поява численних досліджень молодих учених у галузі міфологічних структур: Г. Драненко, О. Косенко, Г. Церна, М. Шевчук, Н. Якубовської та інших.

Розглянувши основні етапи дослідження проблеми впливу міфу на літературу та відзначивши їхню значимість для розвитку теоретичного й практичного вивчення міфологічного сюжетно-образного матеріалу, ми безпосередньо звернемося до особливостей його функціонування в літературі.

Привабливість міфологічного матеріалу полягає в парадоксальній ситуації, яка склалася між позаісторичним минулим і сучасністю, що постійно актуалізується в ньому. З погляду сучасності, міф належить до віддаленого минулого і служить площиною для проєкції політичних, суспільних та соціальних проблем. Центральна проблематика найвизначніших міфологічних сюжетів виявляється як «проблеми та ситуації, які нас переслідують і з жахливою актуальністю постали ще в давньогрецькій драмі» [6, с. 129]. Зберігаючи свою актуальність, вони „дістаються” із загальнокультурної пам'яті для осмислення сучасних загальнолюдських, психологічних і філософсько-естетичних ідей.

У процесі літературної рецепції сюжетно-образний матеріал проявляє себе як „жива традиція”. Багаж знань і уявлень, накопичених сторіччями старанно „сортувався” людським розумом, непотрібне відкидалося, а те, що мало цінність, закріплювалося й створювало модель людської поведінки в соціальному та морально-етичному аспектах. Оскільки за змістовними характеристиками більшість міфологічних образів є «своєрідними психологічними типами або поведінковими моделями, які відбивають сутнісні сторони індивідуального або колективного буття» [7, с. 14], вони стали «наступним етапом „еволюції” архетипів і виниклих на їхній основі міфів ..., у результаті якого здійснюється подієво-семантична структуризація й своєрідна контамінація надзвичайно великого й головне досить різномірного матеріалу» [8, с. 27].

Слід зазначити, що при використанні міфологічного сюжету або образу відбувається «усвідомлене сприймання певного варіанта його творцем і передбачуванім споживачем як відомого, визначеного, усталеного ідейно-художнього комплексу (структури)» [9, с. 210], тобто обов'язкова орієнтація на попередній взірєць чи взірці. Зазвичай, генетичний зв'язок з твором-еталоном вказується, підказується чи, завдяки

загальновідомості джерела, є очевидним. Автор свідомо розраховує на порівняння з боку реципієнта, а останній, у свою чергу, сприймає трансформацію міфу з урахуванням певної чітко сформованої культурної позиції, оскільки змістова структура окремого міфу є частиною загальної «культурної пам'яті» [10, с. 78]. Трансформація демонструє різницю між першоджерелом і наслідуваннями, тому реципієнт постійно порівнює запропонований варіант зі своїм попереднім знанням цього міфологічного матеріалу. Протосюжет і новий варіант співіснують у свідомості реципієнта, тобто сприймання задане, запрограмоване автором.

При розгляданні закономірностей функціонування міфологічних структур від певного зразка до великої кількості інтерпретацій, що використовують той самий сюжет або образ, чітко простежується фактор повторюваності й «виявляються стійкі характеристики, які властиві даному міфологічному матеріалу і мають відносну стійкість, незважаючи на активний вплив різних факторів, актуальних для сприймаючої культури» [7, с. 34]. Під „стійкими характеристиками” дослідник розуміє „домінантні характеристики” або „формально-змістовні домінанти”, які «не тільки визначають характер традиціоналізації міфологічного матеріалу, але і є вихідним моментом принципового переосмислення зразка в наступні епохи» [7, с. 50]. У свою чергу, наявність „домінантних лейтмотивів” «гарантує відносну стабільність традиційного сюжету як продуктивної художньої системи» [8, с. 56].

Успадкувавши від традиції слабку рівновагу між стабільністю й динамікою, міфологічний сюжетно-образний матеріал перебуває в постійному розвитку, оскільки шляхом продуктивної рецепції автори створюють нові трансформації. Якщо на початковій стадії традиційність міфологічного матеріалу мала трафаретні, шаблонні форми, як в епоху Середньовіччя, то згодом, завдяки новим зв'язкам між компонентами, вона поступилася більш складній традиційності – «усвідомленому й свідомому оволодінню всім літературним минулим» [11, с. 203].

Література поступово збагачується новими, усвідомленими морально-етичними й естетичними уявленнями, які дозволяють по-іншому подивитися на міфологічні образи й сюжети. І хоча основні сюжетно-сміслові характеристики в нових літературних інтерпретаціях зберігають впізнавання, вони інтенсивно вбирають у себе актуальні проблеми й реалії нової епохи. «У нову традицію не можна просто далі проїхати потягом, оскільки спочатку треба побудувати нові колії, з урахуванням потреб сучасної місцевості» [12, с. 109], так влучно охарактеризував процес входження міфологічного сюжетно-образного матеріалу в новий контекст німецький письменник Ф. Браун.

Отже, „відкритість”, незавершеність міфологічних структур дозволяє постійно „розширювати” й ускладнювати їхні сюжети й образи. Це проявляється по-різному, але багато в чому зумовлене специфічними запитами епохи-реципієнта.

Наступною важливою характеристикою міфологічного сюжетно-образного матеріалу є його потенційна схильність до різночитання, що сягає корінням у міфологічний полісемантизм. Як точно підмітила Г. Церна, «кожна легенда або міф, подібно до айсберга, виносить на суд людського розуму лише частину свого смислу. Інше залишається прихованим і непрочитаним. Це створює передумови для переосмислення» [13, с. 25]. У своїй основі міфологічний матеріал складний і багатоплановий, що допускає велику амплітуду інтерпретацій. Багата літературна варіативність міфологічних сюжетів і образів свідчить про їх величезні ідейно-семантичні можливості й рецептивно-естетичний потенціал, оскільки «кожний текст має свій *інтерпретаційний потенціал* (курсив М.Гольберга. – Н.Г.), який визначає здатність його включатися в нові історико-культурні контексти, долати час і простір, ставати близьким і зрозумілим багатьом поколінням сприймаючих» [14, с. 11].

Зароджуючись на ґрунті певної національної літератури, міфологічний матеріал виходить за її межі, розширюючи свій географічний ареал, а отже, починає функціонувати на зональному, регіональному, міжрегіональному й міжнародному рівнях. Чим менше сюжет пов'язаний з національною традицією, тим більш узагальнено він сприймається. Найширший ареал мають античні сюжети й образи, але навіть вони є носіями іншої світоглядної парадигми. Маючи високий ступінь узагальнення, античні образи несуть у собі відбиток архаїчних уявлень та історико-побутового колориту минулих епох, а також давнє бачення світобудови, що буде екзотикою на новому етапі історичного існування.

Міфологічні сюжети й образи були створені в певний (історично-віддалений) період і при рецепції система їхніх психологічних характеристик вступає в суперечність із новими, тому вони вимагають специфічних умов для свого входження в духовний контекст епохи-реципієнта.

У свою чергу, «... будь-який відомий традиційний сюжет ніколи механічно не переноситься в таке (національно-культурне) середовище. Завжди відбувається адаптація традиційного сюжету до своєрідної природи тієї чи іншої національної літератури (ширше – культури)» [15, с. 196]. Інша система цінностей передбачає зміну акцентів у смисловій структурі традиційного матеріалу. «При цьому основне „навантаження” трансформації концентрується на морально-психологічних детермінантах» [7, с. 46], при збереженні тимчасових і топографічних координат, які відіграють другорядну роль при переосмисленні міфологічних сюжетів і образів.

У новому культурно-історичному контексті міфологічний матеріал збагачує свою семантику, удосконалює свій ідейний і художньо-естетичний рівень, наповнюється національно-психологічними характеристиками народу-реципієнта й піддається прямому або опосередкованому осучасненню. У результаті цього процесу здійснюється перевірка формально-змістовних домінант міфологічного сюжетно-образного матеріалу сучасними проблемами. Так, звертаючись до міфологічних сюжетів і образів, письменники не просто „пересаджують” їх на інший ґрунт, але й наповнюють новим змістом, поглиблюють їхню семантику, пристосовуючи до явищ нової дійсності.

Відзначимо, що процес осучаснення є широко розповсюдженим і домінуючим, але не обов'язковим, оскільки іноді автор свідомо реконструює певні психоповедінкові типи не сучасної йому епохи, а, наприклад, «архаїзує» персонажі, ставлячи собі за мету вивчення типу мислення й світосприймання людини іншої епохи.

Характер звертання до традиційних структур А. Нямцу пояснює «соціально-ідеологічними й духовними факторами, які в дану епоху визначають життя соціуму. У цьому випадку функціонально-семантичні рівні рецепції матеріалу в багатьох випадках демонструють орієнтацію на пануюче культурологічне тло» [7, с. 27]. Так, філософсько-естетичні й художні рамки домінуючого літературного напрямку, течії або творчого методу досить суворо регулюють духовний контекст певної культури, визначаючи характер трансформацій змістовних домінант міфологічного матеріалу.

Згодом міфологічний сюжетно-образний матеріал набуває стійких формально-змістовних характеристик, втрачає здатність до подальшого розвитку й стає літературним штампом. Тоді необхідно його зруйнувати за допомогою оригінальних сюжетних ходів і нових морально-психологічних мотивувань і «... у якийсь момент функціонування традиційного сюжету з'являється оригінальна інтерпретація, що унеможливує використання сюжетних колізій, що стали банальними, і мотивувань» [7, с. 51]. Так, через «заперечення» здійснюється динаміка традиційного матеріалу, зберігається його актуальність, що дозволяє затверджувати конструктивне значення цих „руйнівних” процесів.

Слід підкреслити, що на характер розроблення міфологічного матеріалу в творі впливають і нашарування на міф у процесі його передачі, і власний погляд автора на міфи, а також естетичні особливості художньої форми. Поетичне перероблення автором міфологічного сюжету являє собою інтеграцію в текст міфологеми. При цьому естетична складова твору підпорядковує собі міфологічну структуру, а сюжет міфу стає додатковою структурою. Поки міф використовується як сюжет, він може залишатися просто моделлю, але в процесі творчості міф може включатися в твір також на стилістичному та мовному рівнях і служити розширенню художнього світу доробку, додаючи новий вимір. Отже, у творі з'являється асоціативно-символічний підтекст, конкретно-історичне, національне перегукується з універсальним, позачасовим.

Таким чином, універсальність міфу дозволяє розглядати культуру як цілісну систему, оскільки міф синтезує і пов'язує різні явища соціально-політичного й духовно-культурного життя суспільства. Подібність сюжетів, образів і поетики різних літератур говорить про принципову єдність людства, схожість процесів мислення різних народів, про архетипне повторення в історії культури комплексу екзистенціальних проблем, ситуацій і поведінкових моделей.

Проте, проблема функціонування міфологічного сюжетно-образного матеріалу в літературі наступних епох є настільки широкою і невичерпною, що відкриває широкі горизонти для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра /О. М. Фрейденберг; [под ред. Н.В. Брагинской]. – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с. – (Философия риторики и риторика философии).
2. Шайтанов И.О. Компаративистика и/или поэтика: Английские сюжеты глазами исторической поэтики / И.О. Шайтанов. – М.: РГГУ, 2010. – 656 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин; [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова]. – 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. Аристотель Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. / Аристотель. - Минск: Литература, 1998. – 1391 с. – (Классическая философская мысль).
5. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский; [вступ. ст. И. К. Горского, коммент. В. В. Мочаловой]. – М.: Высшая школа, 1989.– 408 с.
6. Flashar H. Die Antike im Theater und Musiktheater der Gegenwart/ H. Flashar //Die Antike in der europäischen Gegenwart. – Göttingen: hg. Von Walther Ludwig, 1993. – S. 125 – 134.
7. Нямцу А. Основы теории традиционных сюжетов / А. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2003. – 78с.
8. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов / А. Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1999. – 176с.
9. Волков А.Р. Теорія традиційних сюжетів та образів / А.Р. Волков // Літературознавча компаративістика: навч. посіб.; [наук.ред. Р.Т. Гром'як, упоряд. Р.Т. Гром'як, І.В. Папуша]. – Т.: Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2002.– С. 181 – 256.
10. Aasmann J. Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / J Aasmann. – München, 1992.- 215 S.
11. Лихачев Д.С. Литература – реальность – литература: статьи / Д.С. Лихачев. – Л.: Советский писатель, 1984. – 271 с.

12. Volker B. Es genügt nicht die einfache Wahrheit. Notate / B. Volker. – Frankfurt am Mein, 1975. – 125 S.
13. Церна Г.М. Творча інтерпретація „вічних образів в українській літературі 1920-х років: дис. ... канд. філол. наук.: 10.01.01 / Церна Ганна Миколаївна. – Кіровоград, 2001. – 158 с.
14. Гольберг М.Я. Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема/ М.Я. Гольберг // *Studia Hermeneutica. Герменевтика тексту: між істиною і методом.* – Дрогобич: Коло, 2003. – *Acta Philologica. Vol. 1.* – С. 9 – 17.
15. Берков П. Н. Вклад восточных славян в разработку так называемых “мировых образов”/ П. Н. Берков // *Славянские литературы. VI Международный съезд славистов (Прага, авг. 1968): доклады советской делегации.* – М.: Наука, 1968. – С. 166 – 221.